

ОСІННІ МОТИВИ В ЛІРИЦІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА БОГДАНА ЛЕПКОГО

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).

Кордонєць О. Осінні мотиви в ліриці Тараса Шевченка та Богдана Лепкого; 12 стор.; кількість бібліографічних джерел – 10; мова – українська.

Анотація. У статті зроблено спробу на прикладі творів Т. Шевченка та Б. Лепкого простежити тенденції до поглиблення психологізму та філософського підтексту осінніх мотивів в українській ліриці.

Ключові слова: осінь, символ, філософський підтекст, художня поліфонічність, психологізм, смуток, спогад.

Осінь належить до найпопулярніших образів не тільки в українській, але й у світовій поезії. До осені зверталися представники різних історичних епох та літературних течій, намагаючись дати своє бачення та інтерпретацію цього надзвичайно місткого образу. З кожним століттям розуміння осені у творах поетів поглиблювалося, набувало філософського звучання. На наш погляд, цікаво було б простежити тенденції до поглиблення психологічності та філософічності осінніх мотивів в українській ліриці на прикладі творів Т. Шевченка та Б. Лепкого, адже таких спроб в українському літературознавстві наразі нема.

Лірика Б. Лепкого представляє цілісну поетично-філософську концепцію, яка ґрунтується на символістичній поетиці, ідеї переваги духовних цінностей над матеріальними. Водночас ліричний герой Б. Лепкого глибоко усвідомлює минулість і швидкоплинність життя, яке є всього-на-всього короткою миттю в перебігу вічності. Так формується календар життя в ліриці Б. Лепкого: «з одного боку, узагальнений, продиктований вічними законами природи, що справджуються на кожній живій істоті, з другого, – суб'єктивний, індивідуальний, зумовлений неповторністю конкретної особистості ліричного «я» [2, с. 272].

Закономірно, що у творчості Б. Лепкого зустрічаємо усі пори року, чудові пейзажі весни, літа, зими, які дуже часто, як ми вже відзначали, мають глибинний філософський підтекст. Але, як справедливо зауважує Л. Голомб, «з цього погляду Лепкий воістину був поетом осені. Виявивши увагу до всіх етапів життєвого циклу людини, які відтворив за допомогою прийомів психологізації та символізації пейзажних зарисовок, митець обрав осінь як точку відліку життєвих цінностей, як спосіб осмислення явищ із певної відстані, що в поєднанні з прийомами контрастів, зміщення часових площин, зближення віддаленого надає його ліриці неповторного, високопоетичного звучання. Осінь – це пора зрілості, душевної рівноваги, здатності до глибоких оцінок і мудрих рішень. У творенні метафоризованого образу осені людського

життя вагоме емоційне навантаження несла «мова» краси осінньої природи, її прощального смутку, журливої задуми» [2, с. 273].

На особливе значення мотиву осені у творчості Б. Лепкого вказували ще його сучасники. Зокрема, Є. Пеленський, аналізуючи основні мотиви лірики поета, писав: «...найважливіший з усіх – це мотив осені. ...Лепкий захоплюється сам над міру красою осінньої природи і це своє щире захоплення передає читачеві. Завдяки тому власне й кажемо, що рефлексійна і настроєва лірика на осінні мотиви найшла в нім незвичайно талановитого представника. Так ніжно і прекрасно, так усесторонньо, мало хто із наших поетів відчув красу осені, сумовитий настрій пожовклого листя, павутиння, стерні, цяпотіння дощу і грозу імлістої осінньої ночі» [7, с. 12-13].

Осінь у Б. Лепкого – це образ художньо багатозначний, але переважно асоціюється зі швидкоплинністю життя, а звідси – невідворотність думки про смерть та смутку за молодістю й минулими роками. У поезії «Весна до нас рік-річно повертає» із циклу «Над рікою» утверджується думка про те, що життя дається людині, на відміну від природи, де спостерігається циклічність, усього лиш раз і минає дуже швидко:

Весна до нас рік-річно повертає,

Рік-річно кожне дерево цвіте.

Та серце людське раз лиш процвітає:

Коли настане верем'я святе [6, с. 44].

Автор «з гіркотою говорить про дивовижну сліпоту людської істоти, яка в належний час, коли сама доля приходить з дарами юності і щастя» [2, с. 266], не цінує і жене «весну» від себе, а коли:

Настане осінь, і він жде тривожно

Її і кличе. Та вона не йде [6, с. 44].

А невблаганний час не зупиняється, щастя втрачено назавжди, і вже дуже скоро за вікном «зима лютує, режуть вітри, на ріках мерзне лід».

Елегійний смуток за минулими роками звучить і в поезії «Минуло літо» (цикл «Осінь»), де це почуття доповнюється мотивом споминів, який належить до головних у ліриці Б. Лепкого. Ліричний герой спостерігає за картиною ранньої осені, коли природа поступово завмирає. «Літо

символізує zenit життя, пору зрілості. Оскільки воно минуло, то й життя підходить до завершення. Час нічого не залишає, окрім спогадів» [10, с. 58]. Пожовкла трава, голі поля навіюють відповідний настрій і підводять героя до висновку:

*Отак і молодість моя
В літах, як в скибах, гине,
Лиш спомини лишаються,
Як пасма павутини* [6, с. 64].

Подібну структуру має і поезія «Коли в саді», що будується на зверненні у минуле, на спогадах, які були навіяні картинами пізньої, похмурої осені:

*Коли в саді листок останній зжовкне
І цвіт останній у городі зв'яне,
Коли остання пісня в полі змовкне
І осінь пізня і глуха настане –
Тоді згадаємо все, що було миле
І від життя сховалось до могили* [6, с. 64].

Як і в попередній розглянутій нами поезії, у творі «Минуло літо» теж звучить жаль за тим, що у весні життя людина так несміливо зустрічала «первоцвіти» долі, байдуже пройшла мимо її дарунків.

У поезії «Гостина» мотив суму доповнюється образом нудьги з глибоким філософським підтекстом. У вірші використана імпресіоністична поетика, домінують звукові образи: сумне завивання вітру за вікном, падіння дощових крапель. До цих образів реального світу додаються містичні:

*І в двері чути легкий стук:
Стук-стук, стук-стук!..
Таємний, добре знаний звук
Незримих рук* [6, с. 66].

Як слушно стверджує Л. Голомб, опис загадкового приходу давньої товаришки – «нудьги», являє собою символічне зображення певного повторюваного психологічного стану. ...Це нагадування про неминуче, незворотне, незбагненне, що чатує над життям кожного й змушує замислюватися над сенсом земного існування» [2, с. 269].

Цікаво, що у ліриці Б. Лепкого картини осені перегукуються не тільки з психологічним станом ліричного героя чи філософськими ідеями сенсу людського існування чи минулості життя, а й з соціальними мотивами. Прикладом цього є алегоричний малюнок «Гість», що складається з чотирьох невеликих строф. Перші три створюють похмуру атмосферу осіннього села, коли вже закінчилися всі польові роботи, і навколишнє життя завмерло:

*Глухе, бездушне отупіння
Напало землю. Квіти мруть,
Поля байдужно снігу ждуть,
А хмари висять, як каміння* [6, с. 67].

Тільки в останній строфі статичні образи змінюються динамічним, стає зрозумілим від кого намагається «заховатися» село. Автор малює містичний образ голоду:

*Лиш стежкою поплід плотами
Йде голод – сіл чорічний гість.*

*Держить в руках мужицьку кість
І грізно зиркає очима* [6, с. 68].

Типовими осінніми образами поезії Б. Лепкого є пожовкле листя, літаюче павутиння, похмура небо, зів'ялі квіти, вітер тощо. Автор щоразу вміє надати їм оригінальності, відтворити якийсь новий нюанс, деталь, використовуючи несподівані метафори та порівняння. Наведемо для прикладу кілька таких образів осіннього неба: «відчинилися небесні шлюзи, день і ніч дрібонький дощ паде»; «небо хмари вкрили, як олова, такі важкі і сірі»; «надбігла хмара чорна і закрила останній клапот неба»; «а хмари висять, як каміння». Опале пожовкле листя, зів'ялі квіти найчастіше символізують прожите життя, неможливість повернення того, що вже минуло. Крім цього, як справедливо відзначає О. Шульга, листок – «це також символ збереженої пам'яті, минулого» [6, с. 59], своєрідний подразник спогадів у душі ліричного героя.

Чи не найвідомішою «осінньою» поезією Б. Лепкого стали «Журавлі» («Видиш, брате мій»). За словами Ф. Погребенника, у творі, навіяному мотивами осені, «стирається грань між життям і смертю». Літературознавець стверджує, що «важко назвати інший український вірш кінця ХІХ – початку ХХ ст., який би з такою експресією відображав почуття любові до рідного краю, біль розлуки з ним. Патріотична асоціативність твору, висловлена в ньому безмежна трагедія людини, яка втрачає найдорожче – батьківщину, досягають тут величезної сили» [8, с. 17].

У поетичному календарі Т. Шевченка теж представлені усі пори року. Але, на відміну від Б. Лепкого, у ліриці Кобзаря переважають картини весни та літа. Переважно ці пейзажні замальовки виступають тлом для змалювання подій чи емоцій і почувань ліричного героя. Наприклад, у поезії «Тече вода з-під явора» маємо ідилічний настроєвий малюнок:

*Тече вода з-під явора
Яром на долину.
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька, явор молодіс,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють* [9, с. 895].

Цей колоритний український пейзаж виступає паралелізмом до почуттів ліричної героїні. У ліриці Т. Шевченка пейзажна картина може виступати і в ролі антитези. Так, у вірші «Чума» автор творить радісний весняний пейзаж, який наче співає хвалу земному життю:

*Весна. Садочки зацвіли,
Неначе полотном укриті,
Росою Божою умиті,
Біліють. Весело землі:
Цвіте, красується цвітами,
Садами, темними лугами* [9, с. 648].

Але насправді картина розквітлої природи різко контрастує з описом села, де люди поховались

від чуми. Таким протиставленням митець досягає більшої сили трагізму, викликає у читача співчуття до знедолених людей, яким ніхто не може допомогти.

Картини осені в ліриці Т. Шевченка зустрічаються набагато рідше, переважно маємо тільки окремі натяки чи згадки, пов'язані з цією порою року. Але, як і в Б. Лепкого, образ осені у Т. Шевченка має глибинний психологічно-філософський підтекст. Асоціюється він здебільшого, як і в поета-символіста, з відчуттям минушості життя, самотності, примарності ідеї про можливість досягти щастя у земному житті. Прикметно, що домінує образ осені у ліриці періоду заслання.

Саме цю частину спадщини Т. Шевченка Б. Лепкий, який прагнув до явищ літератури підходити саме з естетичних позицій, оцінив чи не найвище: «Невольницькі думки Тараса Шевченка – це дрібні, але дорогоцінні архітвори української поезії, і не тільки української, бо і в світовій літературі мало таких гарних, щирих, таких безпосередніх творів. Поет, запроторений в чужі, далекі степи, відтятий від свого товариства, від літературного світу, не маючи певності, чи його поезії попадуться коли-небудь у руки ширшого читацького загалу, пише їх неначе з іншого світу, зоставивши за собою ген далеко всяку увагу на критику, на смак літературний, на різні життєві прорахунки. Це розмова з власним своїм серцем і з Богом, душевна сповідь, поезія і більше нічого» [5, с. 91].

Лірика Т. Шевченка періоду заслання дуже настроєва, широко і правдиво відтворює внутрішній світ ліричного героя, його думки, емоції та переживання. «Поет не просто фіксує кінцевий результат думки-переживання, а відображає її живу динаміку, найтонші порухи душі. Його ліриці притаманні багатство асоціацій і нюансів, наявність різних «голосів», «позицій», «словесних партій», тез і антитез. Він мислить віршем. Психологічний реалізм поета визначив образну структуру його ліричних віршів» [4, с. 505].

Відірваний від Батьківщини, поет дуже гостро відчуває свою самотність, відокремленість від друзів, рідних та однодумців, невпевненість у завтрашньому дні. Саме з цими почуттями в Т. Шевченка асоціюється образ осені. Про це свідчать наступні рядки:

*Не спалося, – а ніч, як море.
(Хоч діялось не восени,
Так у неволі). До стіни
Не заговориш ні про горе,
Ни про младенческие сны* [9, с. 470].

Із нудьгою, ностальгією та печаллю пов'язується персоналізований образ осені у поезії «Мов за подушне, оступили»:

*Мов за подушне, оступили
Оце мене на чужині*

*Нудьга та осінь. Боже милій,
Де ж заховатися мені?* [9, с. 578].

Т. Шевченко використовує оригінальне порівняння, де абстрактні образи порівнюються із явищем матеріального життя. В. Домбровський стверджує, що саме порівняння такого виду, які унаочнюють і роблять доступними для чуттєвого сприйняття поняття і явища нематеріальні, через образи конкретні, взяті зі світу матеріальних явищ та чуттєвих вражень і спостережень, характеризуються «найвищим ступенем наочності й образності, а разом з тим найбільш сміливим польотом творчої поетичної уяви» [3, с. 65].

На відміну від Б. Лепкого, Т. Шевченко не розгортає картин осені, він створює відповідний настрій одною короткою згадкою, поставивши в один асоціативний ряд слова «нудьга» та «осінь». Єдиним порятунком від всепроникаючої осінньої самотності для ліричного героя стають спогади та віршування. Фактично автор відтворює акт своєрідної творчої психотерапії:

*В душі своїй перебираю
Та списую; щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу* [9, с. 578].

Більш розлогий осінній пейзаж зустрічаємо у вірші «І небо невмите, і заспані хвили». Поезія має автобіографічний характер і відбиває переживання самого Т. Шевченка, що перебував уже другий рік на засланні. Серед завмираючої природи ліричний герой ще більше відчуває свою самотність. Епітети «невмите» та «заспані» майстерно передають відсутність якихось значних подій у житті героя, що більше скидається на летаргічний сон. Безлюдний степ та похилений від вітру очерет тільки загострюють біль від невідомості, страх перед смертю та повним забуттям. Без відповіді залишається крик душі ліричного героя, звернений до навколишньої природи, про те, що на нього чекає:

*...Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовкля трава;
Не хоче правдоньки сказати,
А більше ні в кого спитати* [9, с. 607].

Своєю ідейною спрямованістю з цим твором перегукується поезія «Ми восени такі похожі». Персоналізований пейзаж тут також створює настрій самотності:

*Крутий байрак,
Неначе циган чорний, голій,
В діброві вбитий або спить.
А по долині, по роздоллі
Із степу перекотиполе
Рудим ягнятком біжить
До річечки собі напиться* [9, с. 718].

Погляд ліричного героя вихоплює із загальної картини окремі деталі (байрак та перекотиполе), які підсвідомо відбивають його емоційний стан. Прикметно, що обидві деталі

порівнюються із живими істотами (циган та ягнятко), але переважають похмурі кольори, які перегукуються з думками не тільки про самотність, відірваність від рідного краю, а й загалом про завмирання життя.

У поезії «Барвінок цвів і зеленів» осінній пейзаж набуває алегоричного звучання:

*Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався;
Та недосвіт перед світом
В садочок укрався [9, с. 880].*

Ранній мороз безжално понищив веселі квіти, за якими ліричний герой висловлює щирий жаль. Поморожені квіти стають символом несправджених надій. Схожу символіку в епоху модернізму використовує О. Олесь у поезії «Айстри», де осінні квіти так само гинуть від осінньої негоди, не дочекавшись теплого сонця.

Пізня осінь та зима, як і в Б. Лепкого, у Т. Шевченка часто виступають символом кінця життя та безнадійної самотності. У поезії «Минули літа молодії», написаній наприкінці 1860 року, відчувається глибокий жаль за минулими роками. Смуток ліричного героя підсилюється відчуттям самотності, коли навколо нема жодної близької людини:

*Сиди один в холодній хаті,
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись. Нема,
Анікогісінко нема! [9, с. 888].*

Такий емоційний стан тільки загострюється і набуває справжнього розпачу і безнадії. З'являється алегоричний образ весни як щасливої долі, що вже ніколи не прийде до героя. Тому так

болісно звучить заключний оклик поезії: «Сиди і нічогісінко не жди!». Вірш «Минули літа молодії» ідейно перегукується з поезією Б. Лепкого «Весна до нас рік-річно повертає», але якщо ліричний герой Лепкого усвідомлює неповоротність життя із певною філософською врівноваженістю, то у творі Кобзаря звучить насамперед розпач людини, яка так і не зазнала особистого щастя в житті.

У ліриці обох поетів маємо оригінальні моделі поетичного календаря. Однак якщо у Б. Лепкого домінують образи осені, то у Т. Шевченка переважають картини весни та літа, а осінні мотиви зустрічаються значно рідше. Переважно вони зосереджені у психологічній настроєвій ліриці періоду заслання, де набувають філософського забарвлення та асоціюються з почуттями самотності, нудьги, кінця життєвого шляху. Прикметно, що поет-символіст Б. Лепкий теж пов'язує образ осені з ідеями минулості життя, самотності, печалі тощо. Однак образ осені у нього постає багатограннішим та змістовно більш поліфонічним, асоціюється також із часом мудрості, зваженого підходу до розуміння призначення життя, сенсу свого існування. Крім цього, образ осені у Б. Лепкого виступає і в творах соціальної та патріотичної лірики.

Таким чином, можемо стверджувати, що українська лірика кінця XIX – початку XX ст. творчо розвивала шевченківські традиції, розкривала, використовуючи набутки літератури модернізму, нові грані, смисли та аспекти образів і мотивів, які звучали і в попередні епохи.

Література

1. Голомб Л. Подвійність світу в ліриці Богдана Лепкого / Лідія Голомб // Голомб Л. Із спостережень над українською поезією XIX–XX століть. – Ужгород : Гражда, 2005. – С. 255–263.
2. Голомб Л. Поетичний календар людського життя в ліриці Богдана Лепкого / Лідія Голомб // Голомб Л. Із спостережень над українською поезією XIX–XX століть. – Ужгород : Гражда, 2005. – С. 264–273.
3. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поетика / Володимир Домбровський. – Дрогобич : Відродження, 2008. – 488 с.
4. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. – Кн.1 : Підручник / За ред. М. Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2005. – 606 с.
5. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка / Богдан Лепкий. – К. : Україна, 1994. – 173 с.
6. Лепкий Б. С. Твори : У 2 т. / [упоряд., автор вступ. статті та прим. Ф. Погребенник] / Богдан Лепкий – Т. 1 : Поетичні твори. Прозові твори. Мемуари. – К. : Наукова думка, 1997. – 847 с.
7. Пеленський Є. Богдан Лепкий – поет / Євген Пеленський // Відбиток з книги „Б. Лепкий. Збірник у пошану поета” / За ред. Є.Ю. Пеленського. – Краків – Львів : Українське видавництво, 1943. – С. 6–24.
8. Погребенник Ф. П. Богдан Лепкий (передмова) / Федір Погребенник // Лепкий Б. Твори : У 2 т. – Т. 1 : Поетичні твори. Прозові твори. Мемуари. – К. : Наукова думка, 1997. – С. 5–34.
9. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 960 с.
10. Шульга О. Осінні мотиви в ліриці Богдана Лепкого й Івана Буніна: спроба зіставлення / Ольга Шульга // Дивослово. – 2012. – № 12. – С. 58–60.

Александр Кордонец
**ОСЕННИЕ МОТИВЫ В ЛИРИКЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО
И БОГДАНА ЛЕПКОГО**

Аннотация. В статье сделано попытку на примере произведений Т. Шевченко и Б. Лепкого проследить тенденции к углублению психологизма и философского подтекста осенних мотивов в украинской лирике.

Ключевые слова: осень, символ, философский подтекст, художественная полифоничность, психологизм, грусть, воспоминание.

Oleksander Kordonets
**AUTUMN MOTIVES IN TARAS SHEVCHENKO'S
AND BOHDAN LEPKY'S LYRICS**

Summary. The article made an attempt of monitoring the tendency to deepen the psychological and philosophical implications of autumn motives in Ukrainian lyrics and T. Shevchenko and B. Lepkyu's works set the example for it.

Key words: autumn, symbol, philosophical subtext, artistic polyphony, psychology, sadness, remembrance.

Стаття надійшла до редакції 3.03.2014 р.

Кордонець Олександр Анатолійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету.